ТАЪЛИМГА АКМЕОЛОГИК ЁНДАШУВ

Р. К. Хайтметов
Чирчиқ давлат педагогика университети

АННОТАЦИЯ

Таълимга акмеологик ёндашув, педагогик усуллар ва таълим технологиялари, шунингдек, таълимда ташкилий бошқарув таълим муассасасини ривожланишига имконият яратиши мумкин. Ушбу силжиш таълим сифатининг яхшиланишига, таълим жараёнида барча фаолият олиб борувшиларнинг когнитив мотивларининг жонланишига ва ўрганишга бўлган ички мойиллигининг кучайишига олиб келади. Мазкур мақолада таълим тизимида таълим олувчиларнинг ўз ўзини ривожлантириши механизмлари унинг методлари илмий асосланган ҳолда кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: Акмеология, таълим, юксалиш, шахс, потенциал ва реаллик, илмий ва амалий муаммолар, вақтни режалаштириш, илмий фаолият, акмеологик ёндашув, акмеологик компетенция, профессионаллик даражаси.

КИРИШ

Акмеологик ёндашувни ҳар томонлама тушуниш А.А.Бодалев томонидан ифодаланган бўлиб, уни илмий ва амалий муаммоларни ўрганиш ва ҳал қилишга қаратилган илмий билимларнинг тамойиллари ва усуллари мажмуасини ўз ичига олган асосий асос сифатида белгилайди.

Акмеологик ёндашувнинг асосий йўналиши инсон етуклигининг энг юқори чўққисига эришиш ва ривожланишига таъсир қилувчи жараёнларни ифодалаш ҳисобланади. Инсоннинг бу чўққига эришадими ёки йўқми, унинг ижтимоий соҳада ўз ишининг устаси ёки профессионал сифатида ўрнашичига боғлиқ ҳисобланади. Акмеологик ёндашув контекстида етуклик инсоннинг бошқаларга ғамхўрлик кўрсатишга мойиллиги, шахсий масъулият ҳисси, билимлардан самарали ва тўғри фойдаланиш, конструктив қарорлар қабул қилиш қобилияти билан тавсифланади. Етук шахс жамиятда унинг ижтимоий аҳамиятга эга фазилатларини англаш билан ҳам ажралиб туради. Ушбу фазилатларни англаш ҳаётнинг бошқа жабҳаларида, масалан, шахслараро муносабатлардаги муваффақиятсизликларнинг олдини олиши мумкин. Акмеологик ёндашув асосини ташкил этувчи динамика доимий шахсий ривожланиш, билимга интилиш ва ўзини ўзи англаш муҳимлигини таъкидлайди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Бугунги кунда ижодий ва касбий ўзини ўзи ривожлантиришга эришиш муаммосини ҳал қилиш турли усуллар билан таклиф қилинмоқда. Ушбу усуллар кенг қамровли ёки танлаб қўлланилиши мумкин, жумладан:

- Вақтни режалаштириш ва бошқариш тизимини жорий этиш;
- Жисмоний шахслар, хусусан, ишчилар томонидан касбий етикага риоя қилиш;
- Касбий имтиёзларни танлашда ҳам, шахслараро муносабатларда ҳам намоён бўладиган фаол ҳаётий позицияни ривожлантириш;
- Шахсий маданият даражасини ошириш;
- Шахсий имтиёзлар, хусусиятлар ва қобилиятларни ташқи шароитлар билан мос равишда оптималлаштириш;
- Шахснинг ривожланиш жараёнига таъсир этувчи ижтимоий – демографик омилларни ҳисобга олиш;
- Жисмоний шахслар томонидан уларнинг касбий ривожланиш йўли учун масъулият даражасини ҳис қилиш.

Илмий муҳитни ривожлантириш нуқтаи назаридан: Шахснинг ҳозирги касбий мақомини ва вақт ўтиши билан эришган ютуқлари динамикасини баҳолаш учун мўлжалланган диагностик модулларини яратиш орқали ривожланиш.

Н.В.Козлова акмеологиянинг қуйидаги асосий тамойилларини белгилаган, улардан биринчиси фаолият мавзуси:

1. ***Фаолият субъекти тамойили***. Ушбу тамойил умумий ва профессионал акмеология ўртасида кўприк бўлиб хизмат қилади. Акмеологияда шахс фаоллик, мулоқот ва идрок каби жиҳатларни қамраб олувши ҳаётнинг кенгроқ контекстида доимий ҳаракат қилувчи ва ривожланувши сифатида қаралган. Бу нуқтаи назар одамларнинг ушбу тизимларнинг барча мезонларига мувофиқ фаолият олиб бориши зарурлигини таъкидлайди. Акмеология шахс концепциясини қатъиятлилик, прогрессив ривожланиш, психологик ва ижтимоий-касбий фазилатлар нуқтаи назаридан кўриб шиқади. Ушбу доирада шахсий тараққиёт босқичлари ва функционал-фаолият сифати, шу жумладан касбий ривожланиш ва шаклланиш, шунингдек, қарама-қаршиликлардан келиб шиқадиган ва ижобий таъсир кўрсатишни талаб қиладиган тасодифий ва вазиятли муаммоларга жавоб бериш нуқтаи назаридан баҳоланади. Фаолият субъектининг тамойили ижодий қобилиятларни ривожлантириш ва ўз фаолиятининг максимал ижтимоий ва касбий самарадорлигини таъминлаш учун ҳал қилувчи аҳамиятгаъ эга.

К.А.Абулханова-Славская ўз фаолиятини амалга оширишда субъектнинг мавжуд имкониятлари, интилишлари, эҳтиёж-мотивацион соҳаси ўртасидаги зиддиятларни ҳал қилишга эътибор қаратган ҳолда ушбу тамойилни мослаштирди.

Субъектнинг роли – бу қарама-қаршиликни ҳозирги вақтда ва унинг фаол ва касбий ҳаёти давомида ҳал қилиш, ташаббускорлик ва масъулият еса ушбу тамойил доирасида белгиланган асосий шахсий фазилатлардан бири ҳисобланади. Шунингек, олимлардан А.А. Деркаш фаолиятнинг қуйидаги турли компонентларини, жумладан:

Гностик компонент	Гностик компоненти яъни билим тизимидан фойдаланиш ва уни самарали қўллаш қобилиятини ўз ичига олади;
Дизайн компонент	Дизайн компоненти қўшимша натижаларни осонлаштирадиган ва оптималлаштирадиган мақсадли ҳаракатларга асосланган;
Конструктив компонент	Конструктив компонент акмеологиянинг моҳиятини акс еттиради, конструктивликни фаолият тизимини оптималлаштириш ва субъектнинг фаолият усули сифатида таъкидлайди ва шу билан тартибсизлик элементларини истисно қилади;
Ташкилий компонент	Ташкилий компонент “фаолият” ва “ташкилот” тучуншаларини мувофиқлаштиришни ўз ичига олади, бу фаолиятнинг барча таркибий бўлинмаларини оптималлаштириш зарурлигини ва фаолиятни ташкил этишнинг бачоратлиъ, аналитик усули ва уни амалий амалга ошириш ўртасидаги муносабатларни таъкидлайди.
Коммуникатив компонент	Коммуникатив компонент фаолиятнинг ўзаро таъсир орқали содир бўлишини таъкидлайди.

2. ***Ҳаётийлик тамойили***. Акмеологияда тарихий, назарий ва мантиқий жиҳатларни қамраб олган ҳаётийлик тамойили муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Чунки, у инсон ижоди, унинг оптималлиги ва ҳали амалга оширилмаган салоҳияти ўртасидаги мураккаб ўзаро таъсирни ўрганиши таъкидланган. Шунингдек, ҳаётийлик тамойили муваффақиятга эришиш ва янги интилишлар учун катализатор бўлиб, у ўз-ўзини такомиллаштириш ва ўзини намоён қилиш якуний натижалар сифатида емас, балки инсон йўлидаги абадий жараёнлар сифатида таъкидланган. Бундан ташқари, К.А.Абулханова-Славскаянинг ҳаёт стратегияси концепцияси ушбу тамойилга асосланиб, шахсни унинг ҳаёти

траекториясини бошқарадиган марказий куч сифатида белгиланган.

3. ***Шахснинг ҳаёт субъекти сифатидаги тамойили*** шуни кўрсатадики, одамлар муносабатлар ва ҳаётни қўллаб-қувватлашнинг ўзига хос воситалари каби қўшимша элементларни барпо этиш орқали ўз ҳаёт шароитларини бошқаради ва шакллантиради. Биз ушбу тамойил мисолида К.А.Абулханова-Славская таъкидлаган ҳаёт истиқболи концепцияси келиб чиқишини кўришимиз мумкин. Булар қуйидагиша:

- когнитив (келажак учун назарий ва онгли режалар);
- шахсий (мотивация ва амалга оширилмаган шахсий режалар);
- ҳаётий (касбда профессионал муваффақиятга эришган шахснинг ижтимоий имкониятлари) истиқболларини қамраб олади.

4. ***Потенциал ва реаллик*** (ёки имплитсит (*яширин*) ва експлитсит (*аниқ*) тамойили. Ушбу тамойил тадқиқотчи олим С.Л.Рубинштейн томонидан шакллантирилган потенциал ва реаллик тамойили шахсни мавжуд маълумотлар билан чекланмаган истиқболли тизим сифатида қарайди, булар қуйидагича:

- шахснинг ўзи ёки акмеологик восита ёрдамида келажакда амалга оширилиши мумкин бўлган истиқболлари бўйича услубий нуқтаси;
- амалий диагностика нуқтаси, бу диагностик усуллари сифатида шахснинг ўз имкониятларини ошириш йўлларини топиш учун шахснинг сифатларини акс эттириш жараёнида иштирок этадиган лойиҳавий (проекцияловши) усуллардан фойдаланиш билан ажралиб туради.

5. ***Қайта алоқа тамойили (феедбаск)*** Бинсон ҳаётнинг турли соҳаларида ўзини намоён қилиш жараёнида меҳнат натижалари, ўз-ўзини ўзгартириш ва ижтимоий баҳолар каби аниқ натижаларни ўз ичига олади. Фикр-мулоҳазаларнинг бу шакли инсоннинг танлаган йўлини ва унинг тўғри еканлигини тасдиқловши муҳим қўллаб-қувватлаш тизимига айланиши мумкинъ.

Дастлаб, етук шахсни ривожлантиришга қаратилган таълим акмеологияси (Н.В. Кузмина, А.М. Зимишев), касбий ривожланиш (Н.В.Кузмина, А.А.Деркаш, А.А.Реан), спорт (И.П.Волков), ва мактаблар (В.Н.Максимова, Н.Е.Кузнетсов, Н.М.Полетаева ва бошқалар) каби алоҳида тармоқларга эга бўлган фанлараро соҳага айланган.

Шундай қилиб, акмеологик ёндашувнинг моҳияти ҳар томонлама ўрганишни амалга ошириш учун унинг индивидуал, шахсий ва субъект-фаоллик фазилатлари барча муносабатлар бирлигида ўрганилган етуклик даврида унинг яхлитлигини тиклашдан иборат. Шунинг учун, талабаларнинг касбий ўзини ўзи англаш муаммосига акмеологик ёндашув сифатида мутахассислик ёки кейинги

касбий йўлни танлаш остонасида бўлажак мутахассисларнинг шахсий хусусиятларини шакллантириш учун қўлланиладиган ёндашув тушинилади.

Табиийки, дунё ҳақида ўзининг ғоялари тизимига эга, ўз ҳаётий қадриятлар тизимини ишлаб чиққан, етук, ижтимоий жиҳатдан ривожланган одамгина ўз хусусиятларини, бошқа одамларга ўхшашлигини ва улардан фарқини, унинг ўзига хослигини ва фаолиятидаги ижодий ифодасини чуқур англай олиши мумкин. Бироқ бу жараённинг шаклланиши акмеологик компетенцияни ривожлантирувчи имкониятлар мавжуд бўлган олий таълим муассасаларда амалга оширилиши зарур.

НАТИЖАЛАР ВА МУҲОКАМА

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, акмеологик компетенциянинг мазмун ва моҳияти келажакда мутахассисни касбий ўзини ўзи ривожлантиришга йўналтиришдан иборат ҳисобланади. Касбий ўзини ўзи ривожлантириш бу касбий маҳорат даражасини ошириш ва ташқи ижтимоий талабларга, касбий фаолият шартларига ва шахсий ривожланиш дастурига мувофиқ касбий аҳамиятга эга бўлган фазилатларни ривожлантиришнинг онгли, йўналтирилган жараёни ҳисобланади. Бу жараённинг марказида шахсий профессионаллик даражаси (“*Мен ҳақиқий профессионалман*”) ва унинг тасаввур қилинган (*моделлаштирилган*) ҳолати (“*Мен идеал профессионалман*”) ўртасидаги ички зиддиятларни доимо енгиб ўтишнинг психологик механизми ўрин эгаллаган. Онгда шахсий ва унинг “*мен*”и, жамоат фикрига бўлган талаблари ўзаро боғлиқ саналади. Шунингдек, “*мен-концепция*” ва идеал “*мен*” ғояси ўртасидаги номувофиқлик одамларни шахсий ривожланишга, шу жумладан, касбий ўсишга ундайди. Шу муносабат билан биз “*мен концепция*”га таъсирини акмеологик компетенция механизми сифатида кўриб чиқишимиз мумкин.

Юқорида санаб ўтилган фазилатлар касбий аҳамиятга эга бўлиб, уларни ривожлантирмасдан туриб, ҳақиқий мутахассис бўлиб етишиш мураккаб саналади. Бироқ, бу профессионал ривожланиш, касбий бурч ва масъулият ҳисси профессионал зина пояга кўтарилишни рағбатлантирадиган механизмлардан бири ҳисобланади.

Маълумки, ҳар қандай киши ўз фаолияти соҳасида компетенцияли мутахассис сифатида танилишга интилади. Унинг ички мақсади ва истаги: “*мен*” бугунги кунда “*мен*”дан яхшироқ бўлган профессионал – кечаги мутахассис. Бу ҳар доим профессионализм поғонасини янги, янада юқори поғонага кўтарадиган одамни астойдил касбга ҳаракатлантиради. Шахс фаолиятидаги ривожланиш ва

эришилган муваффақият унинг шахсий ва субъектив-фаол (биринчи навбатда, касбий) ривожланиши билан боғлиқ саналади. Шундай қилиб, мотивация ва амбицияга асосланган хатти-ҳаракатлар ҳамда мақсадлар асосидаги қадриятлар жуда муҳим ўрин эгаллайди.

Талабаларда касбий бурч, касбий масъулият туйғуларини шакллантириш биз учун жуда муҳим, чунки айнан ана шу шахсий фазилатлар мутахассисга ёмон хислатлар шаклланишига имконият яратмаслиги мумкин. Унинг турли томонларини ривожлантириш файласуфлар, психологлар , ўқитувчилар ва бошқа билим соҳалари вакиллари томонидан амалга оширилган. Ушбу муаммони ўрганган файласуфлар олдин ижтимоий моҳиятига тўхталиб, унинг объектив ва субъектив томонларини ажратиб кўрсатган ҳолда ушбу икки жиҳатнинг ўзаро боғлиқлиги одамларнинг ташқи объектив мажбуриятлари ва уларни бажариш учун объектив эҳтиёжлар билан белгиланишини таъкидлаган; бурчнинг тартибга солувчи ва шакллантирувчи функциялари мавжудлигини таъкидлаган, ижтимоий талабларни ички эътиқодга, шахсий эҳтиёжга, инсон фаолияти мотивига айлантиришнинг асосий механизмларини аниқлаган.

Шахсни ҳаракатлантирувчи мотивларни ўрганиб, А.Маслоу шахснинг ўзини ўзи англаш назариясини ишлаб чиққан. А.Маслоунинг сўзларига кўра, мотивлар тизимидаги ҳар қандай оддий одамда “салоҳият, қобилият, истеъдодларни доимий равишда янгилаб туриш, вазифаларнини амалга ошириш, аниқроқ билиш ва ўз шахсини қабул қилиш” сифатида белгиланган ўзини ўзи намоён этиш истаги акс эттирилган. Муаллиф шахс асосий эҳтиёжларининг қуйидаги бешта гуруҳини ажратиб кўрсатади: 1) физиологик; 2) хавфсизлик эҳтиёжлари; 3) алоқа ва севгига бўлган эҳтиёж; 4) тан олиш, ҳурмат қилиш ва ўзини ҳурмат қилиш эҳтиёжлари; 5) ўзини ўзи намоён қилиш зарурати. Ўқитувчининг шахсий ва касбий фаолияти унга турли касбий фаолиятларни самарали бажариш, талабаларни ўқитиш ва ривожлантириш технологиясини муваффақиятли ўзлаштиришга имконият яратиб бериши мумкин.

ХУЛОСА

Бизнинг фикримизча, бўлажак ўқитувчи учун ҳал қилувчи омиллар қуйидагилар: очиқлик, ҳамдардлик, ижодкорлик, ғайрат, ўзини тута билиш, мақсадга эришишдаги қатъиятлилик, касбий меҳнатсеварлик, касбга интилиш, касбий бурч ҳисси, инсонийлик, адолат, педагогик хушмуомалалик, ақлий барқарорлик ва бошқалардан иборат. Шундай қилиб, касбий ўзини ўзи фаоллаштириш бўлажак

ўқитувчи акмеологик компетенциясининг механизми бўлиб, унинг ўз профессионал хусусиятларини тан олиш, ўқитиш жараёнида ва кейинги касбий фаолиятида фаол намоён бўлишга қаратилади.

REFERENCES

1. Бодалёв, А.А. Акмеология развития человека: феноменология, закономерности, механизмы // ЧиО. 2007. №3-4. УРЛ:
2. Козлова Н.В. Психолого-акмеологишеское знание в системе вйисшего профессио-налного образования [Псйшо-акмеологисал кnowледге ин тҳе сйстем оф ҳигҳер едусатион] / Н.В. Козлова. – Томск : ТПУ, 2007. – 151 п.
3. Абулханова-Славская К.А. Инсон ҳаёти диалектикаси: фалсафий, услубий ва ўзига хос-илмий ёндашувларнинг шахс муаммосига нисбати / К.А. Абулханова-Славская. М.: Мйсл, 1997.- 224 п.
4. Деркач А. Акмеологические основы развития профессионала. – М.: МПСИ, НПО МОДЕК, 2004;
5. Темир М.М. Акмеологический подход к развитию профессионального самоопределения старшеклассников. Екатеринбург. Выпускная квалификационная работа. 2018.
6. Искандеров, Н.Ф., Пономарева, Е.А. Дидактические основы эксплицитной и имплицитной методики обучения // ИСОМ. 2015. №5-2 УРЛ: